

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հենրիկ Բախչինեան, *Շարականի Գրապատմական Ուղին (5-14-րդ Դարեր)*, Երեւան, «Ամարաս» Հրատարակչութիւն, 2012, 354 էջ:

Շարականը հայոց միջնադարեան բանաստեղծութեան այն տեսակն է, որն ստեղծուել է երգուելով եւ բացառապէս երգուելու համար: Շարականների համակողմանի ուսումնասիրութիւնը ինչպէս երաժշտագիտութեան, այնպէս էլ գրականագիտութեան առանցքային խնդիրներից է, քանի որ *Շարակնոց* ժողովածուն ընդգրկում է հայ միջնադարեան բանաստեղծութեան ու երգաստեղծութեան գրեթէ հազարամեայ մի հսկայ շրջափուլ:

Գրականագէտ, բանասիրական գիտութիւնների դոկտոր Հենրիկ Բախչինեանի *Շարականի Գրապատմական Ուղին (5-14-րդ Դարեր)* մենագրութիւնը կոչուած է լրացնել ժամանակակից բանասիրութեան այդ բացը: Ճիշտ է, շարականները մշտապէս եղել են տարբեր ժամանակների այնպիսի հայագէտների ուշադրութեան ծիրում, ինչպիսիք են Վենետիկի Միսիթարեան Միաբանութեան անդամ Հ. Գաբրիէլ Աւետիքեանը, Հ. Սահակ վարդապետ Ամատունին, Մանուկ Աբեղեանը, Յակոբ Անասեանը, Գրիգոր Յակոբեանը եւ այլք, սակայն նրանց աշխատութիւնները վաղուց ի վեր այլեւս չէին բաւարարում գրականագիտութեան արդի պահանջները: Օրհներգերը որպէս երաժշտա-բանաստեղծական սեռ դիտարկելու տեսանկիւնից առաւել շահեկան են անուանի երաժշտագէտ-միջնադարագէտ Նիկողոս Թահմիզեանի մենագրութիւնները՝ նուիրուած Ներսէս Շնորհալուն եւ Գրիգոր Նարեկացուն, որոնց մէջ ներառուած են նաեւ հայոց միւս անուանի շարականագիրները, սակայն դրանցում հեղինակի հիմնական ուշադրութիւնը սեւեռուած լինելով առաւելապէս շարականների երաժշտական բաղադրիչների քննութեան վրայ, բնականաբար սպառիչ պատկերացում չեն տալիս բոլոր շարականագիրների ստեղծագործութիւնների մասին:

Բախչինեանի այս մենագրութիւնը նուիրուած է շարականների եւ դրանց հեղինակների բանասիրական-գրականագիտական լիարժէք հետազոտութեանը, որ հիմնուած լինելով հանդերձ նախորդ բոլոր ուսումնասիրողների կարեւորագոյն աշխատութիւնների ու կարծիքների առարկայական քննութեան վրայ, ներկայացնում է թարմ եւ ուրոյն մօտեցում այդ բազմազան ու բազմաթիւ ստեղծագործութիւններին: Հաշուի առնելով նաեւ Թահմիզեանի ուշագրաւ դիտարկումներն ու զնահատականները շարականների մեղեդիական կողմի մասին, Բախչինեանը ճշմարիտ գիտնականի շրջահայեացութեամբ համադրում է այդ ամէնը, կատարելով արժէքաւոր եւ համոզիչ եզրայանգումներ:

Աշխատութեան մէջ շարականագրական ժառանգութիւնը դիտարկուած է ժամանակագրական կարգով՝ իբրեւ միջնադարեան հայ քերթութեան հազարամեայ ընթացք ունեցած եւ գեղարուեստական բարձր որակ արձանագրած մի ինքնայատուկ բնագաւառ:

Մենագրութիւնը բաղկացած է «Մուտք»ից, «Ներածութիւն»ից, ապա՝ «Ոսկեղար», «7-11-րդ Դարեր», «12-14-րդ Դարեր» ծաւալուն գլուխներից ու «Յաւելուած»ից:

Գրքի սկզբում հեղինակը իր խորին երախտագիտությունն է յայտնում ամերիկահայ անուանի գործարար եւ բարերար Կարօ Արմէնին՝ սոյն գրքի հրատարակությունը հովանավորելու համար:

Մենագրութեան «Մուտք»ը համառօտ ակնարկ է, որ բնութագրում է օրհներգերը կամ շարականները որպէս հայ միջնադարեան երաժշտա-բանաստեղծական արուեստի չափազանց հարուստ մի բաժին, որ կազմուած է բազմահեղինակ ու բազմազան, ազգային ոգի կրող եւ անհատական ստեղծագործություններէ, որոնք բոլորը միասին կազմում են *Շարականոց* ժողովածուն: Այն պարունակում է գրեթէ երեք տասնեակի հասնող հեղինակների բազմաբնոյթ ստեղծագործություններ, որոնց հեղինակային ճշգրիտ պատկանելիությունը ստոյգ կերպով յայտնի չէ, այդ պատճառով էլ այս ինդիքը մշտապէս լրջօրէն զբաղեցրել է մասնագէտներին: Բանասիրութեան եւ երաժշտագիտութեան կուտակած փորձի հիման վրայ, ինչպէս նաեւ սեփական գիտական պրպտումների շնորհիւ, Բախչինեանին յաջողուել է հնարաւորինս տարանջատել կանոնական եւ պարականոն շարականների մեծ մասն ըստ հեղինակների, նախապէս հրատարակութեան պատրաստելով դրանք՝ ժամանակագրական կարգով ու գուգահեռ աշխարհաբար վերածումներով (*Մեսրոպ Մաշտոց, Սահակ Պարթեւ, Օրհներգեր, 2010, Սարգիս Խաչենց-Փրինթինֆօ, Երեւան, եւ Մովսէս Խորենացի, Յովհան Մանդակունի, Ստեփանոս Սիւնեցի, Օրհներգեր, Երեւան, Սարգիս Խաչենց-Փրինթինֆօ, 2012*): Այսուհանդերձ հեղինակը խոստովանում է, որ դեռեւս հնարաւոր չի եղել ճշտել որոշ շարականների հեղինակների ինքնությունը, իրաւացիօրէն նկատելով առաջիկայում *Շարականոց* ժողովածուի ակադեմիական հրատարակությունն իրագործելու անհրաժեշտությունը: Նա պարզաբանում է նաեւ, որ իր ուսումնասիրութեան նպատակն է լուսաբանել շարականի գրապատմական ուղին եւ նրա գրական-գեղարուեստական գրսեւորումները:

Աշխատութեան «Ներածություն» մասում հեղինակը ներկայացնում է հայ բանաստեղծութեան ծագումը Ե. դարում իբրեւ ծիսական հոգեւոր երգ, որի հիմնական տեսակն օրհներգությունն է, ինչը սկզբնապէս կոչուել է կցուրդ, այնուհետ՝ շարական: Դեռեւս Դ. դարում, *Պատարագամատուցից* գատ օգտագործելով նաեւ աստուածաշնչեան (դաւթեան) սաղմոսները, հայոց եկեղեցին հաղորդակից է դառնում յունական ու ասորական հոգեւոր երգարուեստին: Սակայն սուրբգրային ընթերցումները, քարոզները, աղօթքներն ու սաղմոսները ժողովրդին առաւել հասկանալի դարձնելու համար հետզհետէ բանաւոր թարգմանում ու կատարում են հայոց լեզուով, ինչը եւ ունկնդիրներն արագօրէն անգիր էին անում ու երգում հայկական դարաւոր աւանդական եղանակներով: Սրա շնորհիւ էլ կազմաւորում է, պաշտօնական արարողությունից գատ, «Հասարակաց աղօթք»ը: Աստուածաշնչի հայերէն թարգմանությունից յետոյ սաղմոսները եկեղեցում արդէն երգում են հայերէն, կազմաւորում է նաեւ հայկական *Մաղմոսարանը*, որն ի տարբերութիւն յունականի եւ ասորականի, Ե. դարում արդէն բաժանում է կանոնների կամ, այլ կերպ ասած, կարգերի: Այս բաժանումը կատարուել է ըստ հայ հոգեւոր երաժշտութեան ութ ձայնեղանակների, որ կարգաւորել են Մեսրոպ Մաշտոցն ու Սահակ Պարթեւը: Մենագրութեան հեղինակն ընթերցողին քայլ առ քայլ առաջնորդում է հայ ազգային եկեղեցական երաժշտութեան սկզբնաւորման ու

ձեւաւորման արահետներով, նախ՝ թարգմանական յենքի վրայ, ապա՝ հայոց այբուբենի արարիչների սխրանքի արդիւնքը հանդիսացող, նրանց իսկ հեղինակած հայ ազգային հոգեւոր առաջին երգերի ստեղծումը, որոնց խօսքերը միաժամանակ դարձան հայոց առաջին անհատական բանաստեղծութիւնները: Մինչեւ «շարական» եզրոյթի ի յայտ գալը սրանք կոչոււմ էին *կցուրդ* կամ *կցորդ*: Բնութագրելով շարականների զարգացման փուլերը, հեղինակը նշում է, որ հայոց *ժամագրք*ում սրանք անուանուել են *ժամերգ* կամ պարզապէս *երգ*: Այստեղ բերուած են նաեւ շարականների համար խիստ բնորոշ ութ (եթէ *գործատունը* դիտարկենք որպէս *հարցնին* կից մէկ միաւոր) միաւորների շարքը, այն է՝ 1. Օրհնութիւն, 2. Հարցն Ու Գործք /կամ գործատուն/, 3. Մեծացուցէ, 4. Ողորմեա, 5. Տէր Յերկինից, 6. Մանկունք, 7. Ճաշոց, 8. Համբարձի (Աստուածաշնչում իրենց ծագման տեղիների նշումով հանդերձ), որոնք էլ կազմում են շարականի *կանոնը* կամ *կարգը* (յաւելենք որ միջնադարում կիրառոււմ էր նաեւ *խարք* բառը, որ բացակայում է ներկայ գրքում): Ըստ նշեալ երգատեսակների եւ ձայնեղանակների՝ օրհներգերը, հայկական Մաղմոսարանի նման համակարգուելով, կազմել են կցուրդարան, իսկ յետագայում *Շարակնոց* ծիսական մատենանք, որ հետզհետէ համալրուել ու հարստացել է նորանոր երգերով ու կարգերով: Ըստ հեղինակի՝ քանի որ օրհներգը բանաստեղծութեան ու երաժշտութեան կուռ միասնութիւն է, որտեղ գեղարուեստի երկու հնագոյն ճիւղերը ներհիւսուում են, ապա դրանում գոյութիւն չունի երաժշտութեան կամ գրական բնագրի առաջնայնութեան խնդիր, այսինքն՝ օրհներգը երաժշտա-բանաստեղծական ժանր է: Բախչինեանը քննարկում է շարականների բանաստեղծութիւնները բովանդակային տեսակէտից, բաժանելով դրանք երեք հիմնական տեսակների ու մէջբերում Գրիգոր Յակոբեանի բնորոշումները դրանց վերաբերեալ, թէ՛ «առաջին՝ Քրիստոսի մարդեղութեան հետ կապուած շարականներ, որոնք կազմում են մեր շարակնոցի կէսից աւելին: Երկրորդ՝ Տիրամօր տօներին նուիրուած տարբեր շարականներ, որոնց բոլորի թիւը հասնում է մօտ հարիւրի: Վերջապէս, ազգային եւ համաքրիստոնէական հոգեւոր հայրերին, հաւատացեալ քաղաւորներին, հայրենիքի զինուորներին եւ հաւատի համար նահատակուած անհատ սրբերին վերաբերող շարականներ»: Հեղինակը իր հերթին տարբերակում է նաեւ շարականների երկու մեծ խումբ՝ պատմողական եւ աղօթքային, որոնցից երկրորդն իր հերթին բաժանում է երկու ենթախմբի՝ փառաբանական-օրհնաբանական եւ ապաշխարական-աղբսական, բնութագրելով նաեւ սրանց հիմնական գործառոյթը՝ որպէս ծիսական երգ-բանաստեղծութիւն, ինչպէս նաեւ նշելով շարականների որոշակի նպատակադրութիւնը, որ քրիստոնէական ուսմունքի տարածումն ու բարեպաշտութեան ամրապնդումն էր ողջ միջնադարի ընթացքում: Այստեղից էլ բխում է օրհներգերի ճնշող մեծամասնութեան դաւանաբանական ու մեկնաբանական բնոյթը: Հարկ է նշել, որ շարականների նախորդ ուսումնասիրողներն այսպիսի օրհներգերը դիպուկ կերպով բնութագրել են որպէս *յարասութիւններ*, այսինքն՝ աստուածաշնչի հին եւ նոր կտակարանների նշանակալից եւ հանգուցային բազմապիսի պահերի գեղարուեստական վերարծարծումներ, սակայն Բախչինեանն, ըստ երեւոյթին, համամիտ չէ նրանց հետ, քանի որ չի կիրառում այս բնորոշումը՝ քննարկուող աշխատութեան մէջ:

Հեղինակը գրում է նաև, որ «օրհներգին ի սկզբանե բնորոշ է տնային կառուցումածքը եւ կրկնակը (դարձ)» (ընդգծումը մերն է), ինչի փոխարէն՝ կարելի էր գրել, որ օրհներգերը կազմուած են տներից եւ կրկնակներից (դարձ) թիրամբունումից խուսափելու համար:

Ինչպէս վերը նշուեց, մենագրութիւնը բաղկացած է երեք հիմնական գլխից, որոնք համապատասխանաբար նուիրուած են շարականների ծագման ու զարգացման երեք հիմնական փուլերին. դրանցից առաջինը պարունակում է «Մեսրոպ Մաշտոց», «Սահակ Պարթեւ», «Մովսէս Խորենացի», «Յովհան Մանդակունի Եւ Ստեփանոս Սիւնեցի» մասերը: Երկրորդ գլուխը պարունակում է «Կոմիտաս Աղցեցի», «Բարսեղ Ճոն Եւ Անանիա Շիրակացի», «Սահակ Զորոփորեցի», «Յովհան Օձնեցի», «Սահակդուխտ», «9-10-րդ Դարեր», «Պետրոս Գեառգարձ», «Այլ Շարականագիրներ» մասերը, իսկ երրորդ գլուխը պարունակում է «Յովհաննէս Սարկաւազ», «Գրիգոր Պահլաւունի», «Ներսէս Շնորհալի», «Ներսէս Լամբրոնացի», «Այլ Շարականագիրներ», «Վարդան Վարդապետ Արեւելցի», «Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացի», «Գրիգոր Անաւարդեցի», «Կիրակոս Երզնկացի» մասերը: Հարկ է նշել, որ երկրորդ գլխի «9-10-րդ Դարեր» մասում առկայ են նաև Համամ Արեւելցին, Ստեփանոս Ապարանեցին (Մոկացի) եւ Գրիգոր Նարեկացին: Իսկ գրքի երրորդ գլխի «Այլ Շարականագիրներ» մասում առկայ են Գրիգոր Սկեւռացին, Խաչատուր Տարօնեցին, Յակոբ Կլայեցին (Մեծքարեցի), Յովհաննէս Գառնեցին, իսկ վերջում նաև նշուած է, «որ 13-րդ դարի նշանաւոր մատենագիր Մխիթար Այրիվանեցին, իր իսկ վկայութեամբ, գրել է մի շարական՝ նուիրուած Ստեփանոս Սիւնեցուն (8-րդ դար): Այդ շարականը, սակայն, դուրս է մնացել շարակնոցից եւ առայժմ յայտնաբերուած չէ»:

Վերոնշեալ գլուխներից իւրաքանչիւրում Բախչինեանը փորձում է հնարաւորինս ճշգրտել շարականների հեղինակների կնճռոտ խնդիրը՝ վերլուծելով տուեալ դարաշրջանի հեղինակների կարեւոր ու լաւագոյն ստեղծագործութիւնները, մէջբերելով նաև տպաւորիչ հատուածներ նրանց բանաստեղծութիւններից: Իսկ վերոնշեալ գլուխների աւարտին գետեղուած է համապատասխան ժամանակաշրջանի կցուրդարանի բովանդակութիւնը՝ արդի կանոնական շարակնոցի հերթականութեամբ, ինչպէս նաև օրհներգերի կարգերն իրենց նախնական խորագրերով՝ հեղինակների ճշգրտուած անուններով հանդերձ: Հիմնական գլուխները եզրափակուած են «Ամփոփում»ով, ուր հեղինակը համառօտակի վերարծարծում է նախորդ գլուխների առանցքային պահերը՝ ամրապնդելով ընթերցողի տպաւորութիւնը մենագրութեան հիմնական պատումից, որն էլ աւարտուած է ծաւալուն «Յաւելուած»ով: Այն կոչուած է «Հայկական Ժամերգերը Եւ Ներսէս Շնորհալին», ու չնայած այն հանգամանքին, որ գրքի երրորդ գլխում արդէն քննարկուած են Շնորհալու ստեղծագործութիւնները, այստեղ մանրամասնօրէն վերլուծուած են յատկապէս կցուրդ-օրհներգերն ու ժամերգերը, որոնց առաջին նմուշներն սկզբնաւորուել են Ե. դարում եւ աստիճանաբար զարգանալով, յետագայում ընդգրկուել Մաշտոց, Պատարագամատուց ու Գանձարան ժողովածուներում, քանի որ իրենց բնոյթով առաւել մերձ են ծիսակարգային երգերին: Նշուած է նաև, որ ժամանակի ընթացքում որոշ ժամերգեր թափանցել են Շարակնոց ու հակառակը՝ մի շարք շարականներ ընդգրկուել են Ժամագիրքում եւ այլ

ժողովածուներում: Վերջում հանգամանորէն թուարկուած են Շնորհալու հեղինակած ժամերգերն ըստ ժամագրքային հերթականութեան: Վկայակոչելով հանդերձ թահմիզեանին՝ Բախչինեանն այս դէպքում, սակայն, համամիտ չէ նրա հետ այն հարցում, որ այս երգերը սկզբնապէս եղել են արտապաշտամունքային եւ յետագայում են ընդգրկուել պաշտօնական ժամերգութեան մէջ: Նա գտնում է, որ նշուած երգերն ի սկզբանէ նախատեսուել են ժամերգութեան համար, այսինքն՝ Շնորհալին իր կաթողիկոսութեան տարիներին, բնականաբար, ձգտել է իր յօրինած երգերին հաստատուն տեղ յատկացնել հայոց պաշտօնեցութեան մէջ: Հեղինակն անդրադառնում է նաեւ Շնորհալու արեւագալի երգերին՝ եզրափակելով այս յաւելուածը հետեւեալ մտքով. «Շնորհալու ժամերգերը ներկայացնում են նրա հարուստ քերթութեան մի ինքնօրինակ շերտը, որ մի կողմից բացայայտում է նրա երաժշտա-բանաստեղծական հմտութիւնը, միւս կողմից ջերմ մարդասիրութիւնը աստուածերգական-աղօթերգական համատեքստում»:

Գիրքը եզրափակուած է «Յղումներ Եւ Մանօթագրութիւններ», «Անուանացանկ» եւ «Համառօտագրութիւններ» մասերով, որոնք լիովին ապահովում են մենագրութիւնը գիտական պատշաճ համակարգով:

Յընթացս արդէն նշելով աննշան նկատառումներ գրքի բովանդակութեան ու շարադրման վերաբերեալ, շեշտենք, որ որեւէ դիտողութիւն չի կարող խաթարել այս հիմնարար աշխատութեան թողած բարձր տպաւորութիւնը սոյն նիւթով հետաքրքրուող ընթերցողի վրայ, քանի որ այն շարադրուած է հոյակապ լեզուով ու գիպուկ բառապաշարով:

Ամփոփելով՝ հարկ է արձանագրել, որ Հենրիկ Բախչինեանի *Շարականի Գրապատմական Ուղին (5-14-րդ Դարեր)* աշխատութիւնը գրուած է լրջմիտ մասնագէտի գրչով, ով տարիներ ի վեր բարեխղճօրէն հետազօտել եւ դասակարգել է այս բազմաբնոյթ ու բազմաթիւ ստեղծագործութիւնները, որոնց թիւն անցնում է երկու հազարից: Այս մենագրութիւնը նշանակալից ներդրում է հայոց շարականների ուսումնասիրման ծիրում, որն իր կարեւոր նպաստը կ'ունենայ նաեւ երաժշտագէտների յետագայ ուսումնասիրութիւնների համար, որոնք այլեւս ստիպուած չեն լինի խորանալ շարականների բնագրերի քննարկման մէջ, այլ անմիջականօրէն կ'անդրադառնան դրանց երաժշտական բաղադրիչների վերլուծմանն ու գնահատմանը: Ներկայ աշխատութիւնն, անշուշտ, ի գօրու է նաեւ նպաստել երաժշտա-բանաստեղծական այս նշանակալից բնագաւառի ակադեմիական հրատարակութեան գործին:

ԱՐՓԻ ՎԱՐԴՈՒՄԵԱՆ
arpivard@yahoo.com